

Streszczenie

Autorka artykułu podejmuje próbę określenia i wyodrębnienia ogólnych, najbardziej istotnych cech twórczości F. Iskandera. Współczesny bohater literacki, jego wewnętrzny świat, na który składają się uwarunkowania społeczne i kulturowe, znalazł się na stronicach książki F. Iskandera pt. "Wzrębienie" strasztliwych nastrodów". Sposób narracji Iskandera uzależniony jest od tematu i założonej z góry polityki. Pisarz ten wyraźnie podkreśla znaczenie tradycji narodowej, która determinuje postępowanie bohaterów opowiadań. Chce przekonać czytelnika, że na dzień dzisiejszy składa się nie tylko teraźniejszość, ale i przeszłość, bez której życie i rozwój są niepełne, byłoby niezrozumiałe. Twórczość F. Iskandera sięga - co należy mocno podkreślić - do najlepszych wzorów klasycznej nowelistyki rosyjskiej i radzieckiej.

LUBELSKIE MATERIAŁY NEOFILOLOGICZNE • 1976

Małgorzata Matecka

Rola retrospekcji kompozycji opowiadań
F. Paustowskiego

Konstanty Paustowski należy do grona wybitnych i uznanych przedstawicieli literatury radzieckiej naszych czasów. Sławę i popularność przyniosły mu przede wszystkim małe formy prozatorskie, w których najbardziej ujawniła się oryginalność jego piarstwa.

Krytycy widzą w Paustowskim przede wszystkim liryka, kontynuatora tradycji Czechowa i Bunina. O lirycznej prozie Paustowskiego wielokrotnie pisano już w krytyce radzieckiej i polskiej.^{1/} Ta stosunkowo obszerna już literatura krytyczna nie wyczerpała jednak wszystkich problemów dotyczących twórczości tego pisarza. Nie zbadano dotąd w pełni stosowanych przez Paustowskiego zasad kompozycyjnych, które oznaczają się oryginalnymi rozwiązaniami artystycznymi w dziedzinie tzw. "małej prozy".

W klasycznej dziewiętnastowiecznej noweli akcja utworu jest ograniczona do pewnych ram czasowych, skupia się ona na jakimś konkretnym zdarzeniu, co wyraźnie występuje na przykład w twórczości Czechowa. Paustowski natomiast rozszerza ramy czasowe akcji w swych utworach, wprowadzając do nich odmienny element kompozycyjny - retrospekcję. Polega ona na cofnięciu akcji w przeszłość przez wkomponowanie jednej historii w drugą. W ten sposób powstaje jakby ramowy układ opowiadań.

Paustowski wypracował w swym piarstwie różne schematy kompozycyjne. Często ujmował nowelę jako "przeżycie z podróży", w której narrator spotyka osobę opowiadającą mu swe

lub ciekawe zdarzenia z przeszłości. Taki sposób kompozycji utworu ma, jak wiadomo, długą historię sięgającą prozy epoki Oświecenia. Czasami retrospekcja polega u Paustowskiego na przypomnieniu sobie przez narratora pewnych zdarzeń i wypadków. Wyraźnie daje się to zauważyć w takich opowiadaniach jak: "Rąbany cukier", "Przedzielnikowa noc", "Skarb", "Przełotne spotkanie", "Toasty". Zastosowanie takiego chwytu kompozycyjnego rozdziela utwór na kilka faz czasowo od siebie odległych. Mimo że wzmiankowanego podziału czasowego zachowana zostaje jednak wewnętrzna spójność opowiadania.

Retrospektywne ujęcie opowiadania o losach i przeżyciach spotkanego w czasie podróży człowieka występuje w noweli pt. "Toasty". Początek utworu zawiera narratora z podróży statkiem. Mamy tu do czytelnika opis wrażeń narratora z podróży statkiem. Mamy tu do czytelnika z narracją pierwszoplanową. Wyraźnie daje się zauważyć subiektywizm narratora.

".../ nuda żegluga mocno dawała się we znaki /.../ Gwiazdy kołysały się całą noc nad huczącymi czarnymi masztami. Wszystkie książki od dawna zostały przeczytane, można było całymi godzinami stać przy iluminatorze i wpatrywać się bezmyślnie w światło latarni morskiej zapalonej na niskim brzegu /.../ W czasie jednej z takich nocy usłyszałem nad sobą dźwięki fortepianu. Poszedłem do meczy. Przy fortepianie siedział jednoręki starzec w szarym ubraniu. Grał tylko prawą ręką. Pознаłem go. Był to kapitan Szestakov. Płynął z nami w charakterze pasażera. Spojrzałem w jego przymurzone oczy i przypomniałem sobie tragiczne dzieje tego człowieka, które my młodzi uznaliśmy jako przykłąd niepojętego męstwa." 2/

I w tym właśnie miejscu narrator przenosi się myślami do czasów pierwszej wojny światowej. Snuje opowieść o bohaterstwie bitwie torpedowca "105" dowodzonego przez kapitana Szestakowa. Wraz z bohaterem akcji w przeszłość zmienia się również forma narracji - subiektywnej, pierwszoplanowej na obiektywną, trzecioosobową. Zwiększa się również dystans narracji w porównaniu z początkową sekwencją. W poprzedniej fazie utworu czas zdarzeń jest bowiem bardzo bliski czasowi narracji. Wiadomo o tym oparowanie na przemian gramatycznym czasem teraźniejszym i przeszłym. Bardzo wyraźnie podkreśla to następujący fragment tej noweli:

"I oto teraz, w czasie nudnej żeglugi zimowej poprosiłem Szestakowa, żeby mi zagrał jeszcze cokolwiek.

- Zagrał panu piosenkę marynarską -
Delikatnie uderzył w klawisz." 3/

Zwiększenie dystansu narracyjnego w części retrospektywnej powoduje, iż mamy tutaj do czynienia z typową narracją relacyjną, którą cechuje wysoki stopień kondensacji materiału narracyjnego. Dzięki temu stało się możliwe odwołanie całego przebiegu bitwy na kilka zaledwie stronicech utworu. Relacyjność wydarzenia ujęte zostały w czasie przeszłym, co jest typowe dla tego rodzaju narracji. Na tle rozgrywał się bitwy przedstawione zostały tragiczne dzieje człowieka, który spełniając rozkaz przedarł się do miejsca stacjonowania wojskowych, podjął nierówną walkę z niemieckim przeciwnikiem wierząc, że czyni to z konieczności wynikających z planów wojennych. W rzeczywistości okazało się, że miał on tylko przedziwną wiadomość o wznowieniu przez cesarza toasty na część walczących marynarzy. Ciężko ranny bohater, dowiedziawszy się o prawdziwym celu swojej wyprawy wojennej, która niepotrzebnie kosztowała życie wielu ludzi, w wielkiej rozpaczy i rozżaleniu zatopił swój okręt po uprzednim wyjściu na ląd załogi.

Ta część utworu spełnia więc bardzo ważną rolę w całym opowiadaniu. Nie zastosował jej pisarz tylko i wyłącznie w szybko formalnym celu. Retrospekcja pełni w tym utworze funkcję ideową. Słuszny ukazaniu lekceważącego stosunku do życia ludzkiego u cara i dowódców. Spotkanie narratora z bohaterem marynarskim umożliwiło przedstawienie akcji w przeszłości z pełnym zachowaniem wewnętrznej spójności utworu.

Bardzo podobną budowę posiada również opowiadanie "Przełotne spotkanie". Jednak w odróżnieniu od "Toasty" narracja prowadzona jest tutaj w czasie przeszłym i w pierwszej osobie. Narrator, przejeżdżając przez małą miejscowość o nazwie Dzwony, przypominał sobie swój pobyt tutaj przed kilkoma laty. W tutajjszym hoteliku spotkał on wówczas starego kompozytora-pianistę, który wywarł na nim silne wrażenie. Ilustruje to fragment rozmowy między nimi:

"Kompozytor zwrócił się do mnie: - /.../ Ujął koncert po wsiach i miasteczkach. Mogłbym mieszkać w Moskwie i miasteczku, nawet odnosiłbym sukcesy jak wielu moich kolegów /.../ Ale widzi pan, wolę włożyć się po wsiach i miasteczkach i dawać koncerty /.../ Nie może pan sobie wyobrazić, jak ludzie ciągną do

muzyki /.../ Jestem kompozytorem, ale teraz występuję jako pianista. I słusznie.

- Dlaczego? - spytałem.

- Chodzi o to - odpowiedział kompozytor - żeby trafnie wyznać czy sobie najwyższą miarę piękna, którą się zdała przekazać ludziom. Rozumie mnie pan? Moim własnym kompozytorem daleko do utworów Mozarta i Szajkowskiego, Muscorgskiego i Sprostałowicza. Toteż wolę zwiększać stopień swojej użyteczności: dla ludzi czasach trzeba przede wszystkim kształcić w ludziach wielkie uczucia /.../ Dlatego też zostałem pianistą, odwołując się do wielkich telnych rzeczy. Jedną z poetów napisał: "Listek ten, który useeńd i opadł, wieczystym złotem gorzeje w pieśni". Złoty odblask, który rzuca na nas sztuka - jest wieczny! Bezgranicznie nas uszlachetnia.

O to chodzi, drogi towarzyszu. 3/

Idee głoszone przez bohatera tego opowiadania, to nie innego jak własny pogląd pisarza na uszlachetniającą rolę sztuki w kształtowaniu postaw jednostki i społeczeństwa.

Na szczególną uwagę zasługują cykle opowiadań: "Śniegi", "Waższe epiole przez morze", "Stracony dzień", "Akwarelowe farby" powstałych w latach dwudziestych i trzydziestych - w okresie formowania się dojrzalego artysty i pisarstwa młodego Faustowskiego.

Bohater opowiadania "Waższe epiole przez morze", młody pisarz, któremu nie nadają Państwowski zawieszka, wspomina i krytycznie ocenia cały swój dotychczasowy dorobek artystyczny:

W książce wkładał dziecinadę - w życie ironię i litosć. Nie lubił on akcji. Jego opowiadania były petre i powolne jak myśli czyściłbata /.../ Opowiadania takie działają tak jak szklanka wina wypita na czczo /.../ Myślał, że należy wymazać z pamięci wszystko to, co dotąd stworzył, by zacząć pisać od nowa. 4/

Narracja w cytowanym fragmencie prowadzona jest w trzeciej osobie bardzo dyskretnie ocenił swoją dotychczasową twórczość i w sposób bardzo romantyczną fantazją, marzycielskim odzwierciedleniem od codzienności życia, ukazującą nierealne wydarzenia i nierealnych bohaterów. Retrospekcja posłużyła tu więc do przewartościowania postaw artystycznych bohatera-autora i pomo-

gła mu wejść na nową drogę prawdziwej twórczości literackiej.

"W surowości jesiennych nocy, w dalekim krzyku parowozów na północnej drodze poczuł nadejście nowej epoki /.../ Tylko o tym należy pisać /.../ Wysłowid epokę wspinał i niepowtarzalną. Zmianst wygrzebywać z dna świadomości ślamazarowe nastroje i uczucia, przemówić pełnym głosem i oddychać całą pierśią teraźniejszością ostrą i świeżą, jak sól oceanu."

Pisarz rozumiał, że literatura z prawdziwego zdarzenia musi wskazywać drogi poznania rzeczywistości, poznania prawdy o otaczającym nas świecie. Zwinna być rozumiała i dostępna dla każdego. Jeśli nie spełni tych zadań, będzie tylko rzemiosłem lub dzieciną zabawką.

We wszystkich analizowanych dotąd opowiadaniach retrospekcje, czyli informacje o faktach, które zdarzyły się przed momentem rozpoczęcia akcji, należały do kompetencji narratora.

Istnieje jednak kilka utworów, w których retrospekcje należą do bohaterów. Doskonale ilustruje to nowela "Ania". Treścią utworu są dwie historie opowiedane przez kosiarzy. Pierwsza z nich zdarzyła się jeszcze za carskich czasów i dotyczyła tragicznych losów pięknej i utalentowanej wiejskiej dziewczyny, która nie mogła zrealizować swoich marzeń o tym, by zostać aktorką popłynęła z rozpaczny samoojstwo. Druga historia rozgrywała się już w czasie władzy radzieckiej. Bohaterką jest tu również młoda, utalentowana dziewczyna o tym samym imieniu i pochodząca z tych samych okolic. Losy jej jednak potoczyły się zupełnie inaczej. Talent jej został zauważony, wysłano ją na studia aktorskie do Moskwy.

Obie retrospekcje, co już było wcześniej sygnalizowane, należą do bohaterów, jednakże ujęte zostały one w relacji będącej z pozoru wypowiedzią narratora, chociaż dominująca rolę gra w nich perspektywa czasowa w ujęciu bohatera. Dlatego też przywołanie przeszłości w obu wypadkach zaczyna się od informacji o tym, że bohater w danym momencie poświęca się czynności wspomniania:

"Jedna historia była starodawna i bodaj nie tak już ciekawa, a drugą wszyscy mieli świeżo w pamięci. W ujęciu kosiarzy wygładała ona minie więcej tak: 5/

Po tym wprowadzeniu następuje opowiadanie jednego z bohaterów: "Odprowadził ją Siemon i wyjechała z jeńnym węzłkiem w ręku."

Zawiozła do Moskwy tylko głos. Głos był dźwięczny - skąd na świecie biorą się takie głosy. A wróciła nikt by jej nie poznał. Piękności! Udała się staremu córka."

Takie retrospektywne powiązania między dwiema odległymi w czasie historiami zachowuje przeżywalność akcji i nie burzy wewnętrznej logiki kompozycji. Cohnlęcie pamięcią wstecz posiada tu - podobnie jak w innych utworach Paustowskiego - głęboką wymowę społeczną. W ten sposób pisarz pokazał zasadniczą różnicę podążającą do ludzkich talentów dawniej i w czasach współczesnych.

Jeszcze inną formę retrospekcji zastosował Paustowski w opowiadaniach "Iljijńskie wiatry" oraz "Sam na sam z Jesienią". Już przy pierwszej lekturze łatwo zauważyć, iż fabułę tych utworów zastępuje ciąg refleksji pisarza. Układem kompozycyjnym kłótnię, rozważania autora o szybkim przemianiu ludzkiego życia, o sztuce, o ojczyźnie. Rozważaniom tym towarzyszą wspomnienia wybitnych przedstawicieli sztuki, z którymi pisarz czuje duchową więź i łączność. Wspominając ich, narrator cofa się myślami do czasów, w których żył.

Taki układ kompozycyjny tych opowiadań ma konsekwencje przede wszystkim dla ich konstrukcji czasowej. Pozycję centralną zajmuje bowiem czas opowiadania. W konsekwencjach czasu epickiego jest to czas teraźniejszy.

Piszę to wszystko Jesienią nocą. Jesieni żna okna nie widać, zalawa ją mgła. Wystarczy jednak wyjść tylko na ganek, a jesień obejmuje cię uporczywym tchnieniem swych tajemniczych i czarnych przestrzeni wionących gorzkim zapachem pierwszego cieniokiego lodu, który skruwa nieruchome wody i szepcze coś ostatniemu zasypiającemu listowiu.^{6/}

Dominująca pozycja czasu teraźniejszego wpływa na czas w jakim przebiegają relacjonowane zdarzenia, a raczej retrospekcje w przeszłość. Czas ten podlega dekompozycji, nie układa się w ciągły przebieg, gdyż narrator przywołuje w zasadzie tylko jego epizody znaczące w danych momentach.

Warto przytoczyć kilka przykładów:

"Na kilka dni przed tym spotkaniem z żurawiami redakcja jednego z moskiewskich czasopism zwróciła się do mnie z prośbą o napisanie artykułu o jakimś literackim arcydziele.../ Teraz na rzecze zrozumiałem, że arcydzieła istnieją nie tylko w sztuce,

ale i w przyrodzie."

Innym razem zachwycając się widokiem okolicy rzeki Oki i obserwując miejsce, w którym przebywał kiedyś Gzechow, pisarz wspomina śmierć tego wybitnego działacza literackiego i powiełł-
sty:

"W dali za lasem kryła się miejscowość Bałimow, czernił się stary park, w którym niedługo stał dwór z tarasem i weneckimi oknami. W dworze tym spędził jedno lato Gzechow. Napisał tam "Wspomnienia Sachalin" i "Dom z facjatą", smutnie opowiadanie o miłości i miłej dziewczynie Misine. Pamiętam, jak ojciec dowiedziawszy się o jego śmierci odwrócił się szybko i wyszedł, aby samotnie przeżyć nieodwracalny i beznadziejny smutek". Przeszłość istnieje więc tu tylko ze względu na aktualną sytuację narratora ujętą w czasie teraźniejszym. Czas przeszły pełni wobec czasu teraźniejszego funkcję pomocniczą. Służą uzupełnieniu i złączeniu rozważań oraz wyjaśnienia, dlaczego narrator znajduje się w takiej, a nie innej sytuacji - w momencie, w którym snuje refleksje. Narrator przywołując przeszłość wychodzi z założenia, że określiła ona jego teraźniejszą pozycję, że pozycja ta jest w jakimś stopniu następstwem tego, co się wcześniej działo. Retrospekcja służy tu więc wzmocnieniu efektu, jaki w zamierzeniu pisarza ma dać opis aktualnych zdarzeń i faktów.

Retrospekcja - jak wskazują liczne przykłady - nie burzy wewnętrznej spójności opowiadań Paustowskiego. We wszystkich omówionych utworach jest ona zawsze zakwalifikowana, wynika z sytuacji dnia dzisiejszego. Przywołana przeszłość istnieje tylko ze względu na aktualne położenie bohatera, czy narratora. Istotne są więc minione zdarzenia nie w swoim skończonym i autonomicznym kształcie, ale w tej formie, w jakiej występują w momencie ich rekonstruowania. W ten sposób przeszłość staje się jakby elementem struktury liniowej, co mimo zewnętrzniego podziału na kilka faz odległych czasowo od siebie i o różnym przebiegu narracji zapewnia utworom Paustowskiego wewnętrznie kompozycyjną jedność.

Константин Григорьевич Паустовский принадлежит к числу талантливых и признанных представителей современной советской литературы.

Большую славу и популярность принесли писателю прежде всего его наиболее прозаические формы, в которых с наибольшей силой проявилась оригинальность его таланта.

В лирических рассказах и новеллах Паустовского проявились оригинальные композиционные принципы. Одним из них является расширение пределов действия рассказа во времени путем введения своеобразного композиционного элемента - ретроспекции.

Несмотря на использование разных композиционных схем (в одних ретроспекция выделена в повествовании рассказчика, в других - героя произведения) и на внешнее разделение действия во времени, писателю удалось сохранить внутреннее сплоченное единство своих произведений. Ретроспекция у Паустовского всегда акцентирована, она является источником обаяния сегодняшнего дня. Измененное прошлое - результат актуального положения героя или рассказчика. Таким образом, прошлое выдвигается, как будто, элементом линейной структуры и не разрушает внутренней композиции рассказа.

Резюме

1. Zob.ш.ін.: L. Lewicki, Konstantin Paustowski, Москва 1960; H. Aleksandrian, Konstantin Paustowski - новеллист, Москва 1969; T. Samelinska, Litwka w prozie, Rewa 1956
2. Kr. & A. Drawicz, Konstantin Paustowski, Warszawa 1972.
3. Пшч. N. Држк. ел
4. Тшч. J. Ддржеjewicza
5. Утату з рзекладау J. Ддржеjewicza
6. Тен і наступне утату подаје в тшчасеніч wіашнш - M. M.

LUBELSKIE MATERIAŁY NEOFILOLOGICZNE • 1976

Alina Orlowska

Struktura gatunkowa
rosyjskich powieści XIX wieku

XVIII wiek to okres znaczących przeobrażeń społeczno-politycznych w Rosji. Powstanie absolutystycznego państwa, a następnie jego rozwój spowodowało cały szereg zmian. Uległy wtedy podległości i podległości wszechstronne kontakty państwa rosyjskiego z państwami Europy Zachodniej. Objęły one również literaturę. Właśnie z Zachodu zaczęły przelikać na teren Rosji nowe idee, nowe typy bohaterów, nowe gatunki literackie.

Każda epoka literacka wykazywała swoją specyfikę dla siebie strukturę gatunkową, która ulegała modyfikacjom wraz ze zmianami w obrazach o literaturze i jej funkcjach. System gatunkowy literatury staroruskiej w zasadniczy sposób różni się od struktury gatunkowej innych literatur. Na jego specyficzne kryterium wiele czynników. Ma rację D. S. Lichaczew, gdy twierdzi, iż każdy utwór spełniał na terenie średniowiecznej Rosji dwójfunktory: rodziła funkcje - literackie i rozaliterackie i był ściśle związany z określonym sferą działalności człowieka, z jego życiem. / Dla tego też nie ma w średniowiecznej literaturze rosyjskiej zaburzeń czysto literackich. Istotnym czynnikiem określającym specyfikę rosyjskiego piśmiennictwa średniowiecznego była jego synkretyczność. / W skład utworu literackiego obok elementów czysto literackich wchodziły także elementy nauki i filozofii. W wyniku tego przedmiot literatury był znacznie szerszy niż obecnie, a co za tym idzie, znacznie bogatszy był także system gatunkowy literatury staroruskiej. Przykładowo, w literaturze